

standaard archeologische inventarisatie

't Spiegel

**Sectie Archeologie
Gemeente Amersfoort
drs. F.M.E. Snieder
november 2003**

colofon

© 2003

Dit is een uitgaven van de Sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort.

Auteur: mevr. drs. F.M.E. Snieder

Tekeningen: drs. T. d'Hollosy

Vormgeving en productie: drs. T. d'Hollosy

Opdrachtgever: Gemeente Leusden

Contactpersoon: mevr. K. Fruin (gem. Leusden)

Toetsing: mevr. K. Fruin (gem. Leusden), drs. R. Kok (Prov. Utrecht)

ISBN: 90-77590-03-X

Niets uit deze uitgaven mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de gemeente Leusden en/of de gemeente Amersfoort

inhoud

1. samenvatting	4
2. inleiding	5
3. onderzoeksgebied	6
4. methode & werkwijze	7
5. resultaat & analyse	8
6. conclusie & verwachtingen	14
7. advies	15
literatuur	16
gebruikte afkortingen	17
archeologische perioden	17

1. samenvatting

De sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort heeft in opdracht van de gemeente Leusden een standaard archeologische inventarisatie voor het plangebied 't Spiegel uitgevoerd. Doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in de trefkans op, en aanwezigheid van archeologische waarden in het plangebied. De plannen voor dit gebied zijn nog niet in een zodanig stadium van uitwerking dat dit onderzoek tot in detail tot een inzicht kan leiden. Om te komen tot een specifiek inzicht in de te verwachten archeologische waarden, zal moeten worden gewacht op verdere uitwerking van het plan. Als die fase is bereikt zal een vervolg op dit globale onderzoek worden gemaakt.

Het bureauonderzoek heeft eind oktober 2003 plaatsgevonden en is uitgevoerd door drs. F.M.E. Snieder, seniorarcheoloog bij de sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort.. Uit dit bureauonderzoek blijkt dat archeologische resten ter plaatse van het plangebied verwacht mogen worden. Deze verwachting is gebaseerd op:

- vondsten die in de directe omgeving zijn gedaan, en ook in het plangebied kunnen worden aangetroffen
- geomorfologische, bodemkundige en geografische kenmerken van het gebied, die vergelijkbaar zijn met gebieden ten noorden van Leusden en die archeologisch waardevol zijn
- het bodemarchief redelijk tot goed geconserveerd is gebleven

Gezien de resultaten van het bureauonderzoek wordt een inventariserend veldonderzoek geadviseerd om informatie te krijgen over de verwachte archeologische waarden. Dit, door middel van proefsleuven uit te voeren, onderzoek moet de aan- of afwezigheid, het karakter, de omvang, gaafheid en kwaliteit van de archeologische waarden vaststellen.

afbeelding 1, onderzoekslocatie

2. inleiding

In het kader van de planontwikkeling van 't Spieghel zal dit gebied een ingrijpende herontwikkeling ondergaan. Er zullen kantoren met verdiept parkeren en huizen verrijzen en er zal een waterpartij worden gegraven.

Om een eerste indruk te krijgen van de trefkans op archeologische waarden is een bureauonderzoek uitgevoerd. Dit is eind oktober 2003 uitgevoerd door drs. F.M.E. Snieder, seniorarcheoloog bij de sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort. Dit archeologisch inventariserend bureauonderzoek is uitgevoerd om vast te stellen of er archeologische waarden in het gebied aanwezig zijn, of verwacht mogen worden. Indien dit het geval is, moet een inventariserend veldonderzoek worden uitgevoerd om de verwachtingen in het veld te toetsen. Het bureauonderzoek is eind oktober 2003 uitgevoerd. De werkzaamheden zijn uitgevoerd volgens de in de Kwaliteitsnorm van de Nederlandse Archeologie (KNA versie 2.0) vastgelegde norm.

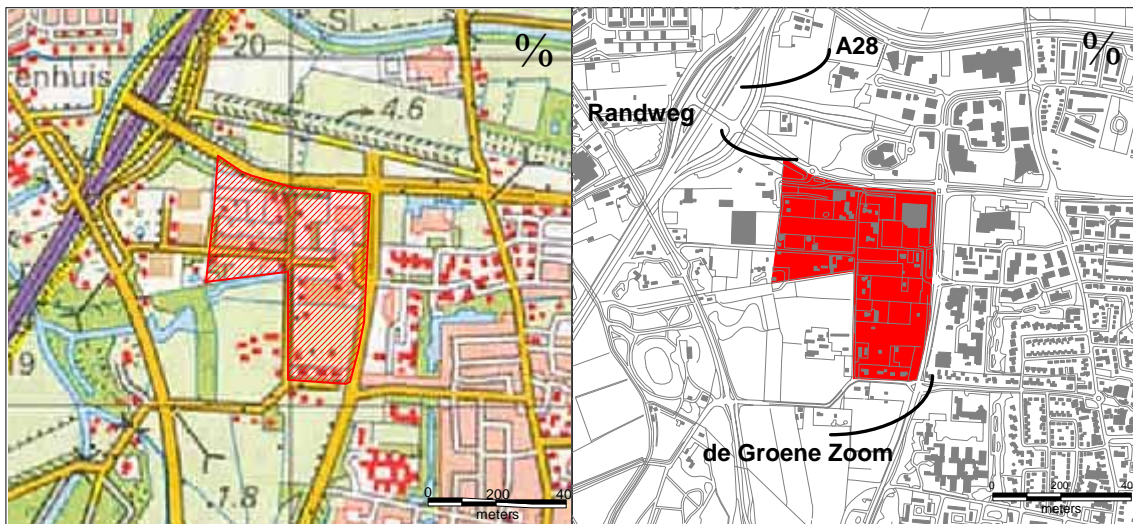
Dit rapport geeft de resultaten van het onderzoek met een conclusie en een aanbeveling.

3. onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied bevindt zich ten oosten van de A28, ten zuiden van de Randweg en ten westen van de Groene Zoom. Het gebied staat afgebeeld op kaartblad 32D van de topografische kaart van Nederland. De centrumcoördinaten zijn 156.989/461.388 (Rijks coördinatenstelsel). De oppervlakte van het gebied bedraagt circa 186.000 m². Op de topografische kaart van Nederland loopt de hoogtelijn van 2,5 meter + N.A.P. over het terrein.

huidig gebruik

Op het moment van onderzoek is het terrein voor circa 1/3 deel bebouwd, voornamelijk behorende bij (deels reeds beëindigde) glastuinbouw. Daarnaast zijn er enkele woonhuizen en bedrijfspanden te vinden. De mate van verstoring hierdoor is naar verwachting niet groot: het betreft overwegend weinig bodemverstorende bebouwing. Een deel van het terrein is ingericht voor sportdoeleinden (een commercieel tenniscentrum) en een parkeerterrein. Van deze laatste bestemmingen valt weinig bodemverstoring te verwachten, maar de bouw van het tenniscentrum zal de bodem danig verstoord hebben. Voor de rest is het onderzoeksterrein in gebruik voor agrarische doeleinden, en naar verwachting weinig verstoord. Gezien de globale fase van de planontwikkeling is het niet zinvol nu al een preciezer beeld van de eventuele bodemverstoringen te verkrijgen. Globale conclusie is nu, dat eventuele archeologische sporen voor een groot gedeelte (redelijk) goed geconserveerd zijn gebleven.

afbeelding 2, locatie en begrenzing van het onderzoeksgebied

4. methode en werkwijze

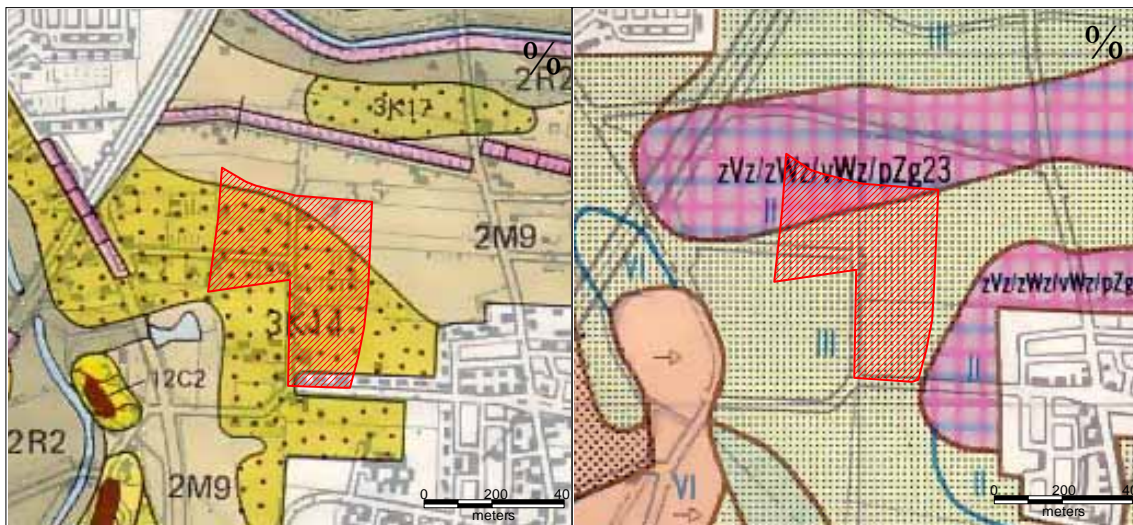
Allereerst is er bij het bureauonderzoek nagegaan of er bekende archeologische vindplaatsen in het onderzoeksgebied, en in de nabije omgeving ervan, geregistreerd staan. Hiertoe is het Archeologisch Informatie Systeem ARCHIS, het Centraal Archeologisch Archief CAA, en het Centraal Monumenten Archief CMA geraadpleegd. Gekeken is naar de landschappelijke, geomorfologische en bodemkundige kenmerken van het gebied. Om de archeologische verwachting zoals deze staat aangegeven op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden nader te specificeren, is een literatuuronderzoek uitgevoerd naar huidig bodemgebruik, historisch gebruik en cultuurhistorische context.

Bij de leden van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), afdeling Vallei en Eemland, is navraag gedaan over eventuele vondsten en/of activiteiten van amateurs in het plangebied.

5. resultaat & analyse

geologie en bodem

De onderzoekslocatie ligt in een uitgestrekt dekzandgebied aan de oostkant van de provincie Utrecht. De afwisseling van dekzandruggen, laagten en kronkelige beekjes bepaalt het beeld van het landschap. Het heeft een kenmerkende bodem: de ondergrond bestaat uit zand dat door de wind tijdens de laatste ijstijd (70.000 - 10.000 jaar geleden) als een meters dikke deken ('dek') is afgezet. De wind heeft in dit dekzand reliëf in de vorm van dekzandruggen en laagten aangebracht. Daarnaast hebben diverse beken, zoals de Heiligenbergerbeek, beekdalen van hooguit enkele meters diep in het dekzand gevormd, en daarin wat beekleem afgezet.

afbeelding 3, geomorfologische kaart (l) en bodemkundige kaart (r) met in rood het onderzoeksgebied

geomorfologische kaart:

Volgens de geomorfologische kaart van Nederland¹ ligt het onderzoeksgebied grotendeels op een oost-westlopende dekzandrug, die in het westen grenst aan het beekdal van de Heiligenbergerbeek².

bodemkaart:

De bodemkaart van Nederland³ geeft aan dat de bodem in het onderzoeksgebied tot de bekeerdgronden⁴ gerekend wordt. Deze gronden komen in de directe omgeving veel voor. Het

¹ Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, Stichting voor Bodemkartering, 1977, blad 32 Amersfoort.

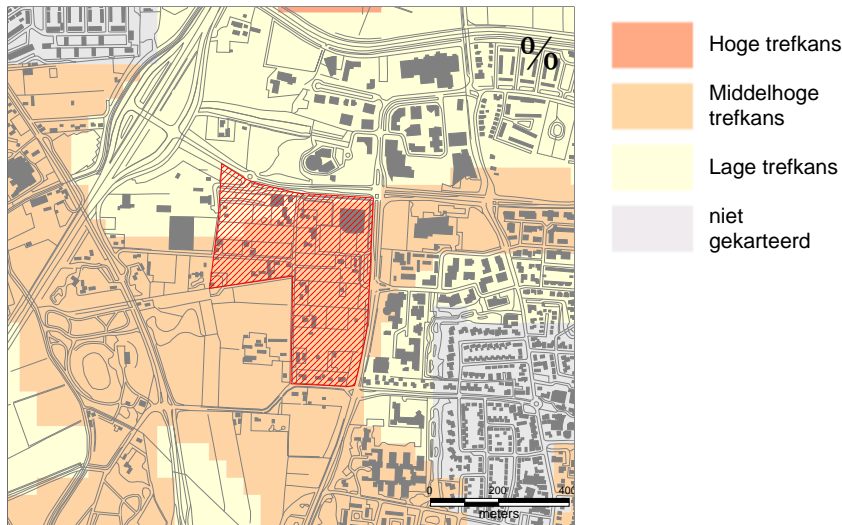
² 2R2: Dalvormige laagte zonder veen, weinig hoogteverschil

zijn leemarme en zwak lemige bodems bestaande uit fijn zand. De humushoudende bovengrond is 30 tot 50 cm dik, en bruin/zwart van kleur. Beekeerdgronden bevatten in de omgeving van Amersfoort bewoningssporen uit met name de Midden-Steentijd en de IJzertijd. In de Romeinse periode tot aan de late Middeleeuwen (tot ca.1100) zijn deze gronden mogelijk te nat voor bewoning en landbouw, echter wel geschikt als wei- en hooiland. In het noordwestelijk gedeelte van het plangebied bevindt zich een mengeling van eerdgronden en veengronden, waar de grondwaterstand ook iets hoger is (Grondwatertrap II).

archeologie

Op de Indicatieve Kaart met Archeologische Waarden (IKAW) is ter plaatse van het plangebied voor het grootste deel een middelhoge trefkans; de noordwestpunt van het gebied heeft een lage trefkans (dit is het gedeelte met de gemengde veen- en eerdgronden).

afbeelding 4, Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden

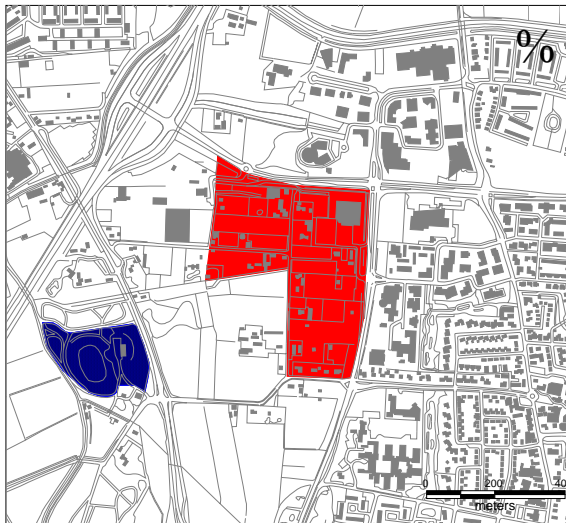
³ Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, Stichting voor Bodemkartering, 1966, blad 32 West Amersfoort.

⁴ pZg23: Beekeerd grond, lemig fijn zand, grondwatertrappen III en VI

In ARCHIS staan geen vindplaatsen geregistreerd binnen het onderzoeksgebied. Wel zijn er binnen een straal van ca. 500 meter in de omgeving vijf waarnemingen opgenomen: een kloostercomplex op de Heiligenberg⁵, de vondst bij veldkartering op de Heiligenberg van baksteen en aardewerk uit de Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd⁶, en een vuurstenen schrabber uit het Mesolithicum / Neolithicum, gevonden op een akker ten zuidwesten van de Heiligenberg⁷. Ten oosten van het plangebied zijn diverse vuurstenen werktuigen uit de perioden van de Midden-Steentijd en Nieuwe-Steentijd gevonden⁹ en aardewerk dat niet determineerbaar was¹⁰.

De Heiligenberg met de directe omgeving heeft de status van Archeologisch Rijksmonument¹¹ vanwege aanwezigheid van de resten van het klooster "Hohorst" uit de late Middeleeuwen, en de resten van het landhuis "Heiligenberg".

Bij de amateurs van de AWN, afdeling Vallei en Eemland, zijn geen vondsten bekend in het plangebied.

afbeelding 5, onderzoeksgebied (rood) en het nabij gelegen archeologische rijksmonument (blauw)

⁵ waarnemingsnr. 791, 32DN-42

⁶ waarnemingsnr. 26927, 32DN-65

⁷ waarnemingsnr. 43252, 32DN-82

⁹ waarnemingsnr. 26915, 32DN-62

¹⁰ waarnemingsnr. 733, 32DN-17

¹¹ Monnr.861 CMA-nr. 32D-015

historische omgeving

In 777 schenkt Karel de Grote aan de Utrechtse Kerk onder meer de in de gouw Flethite gelegen villa Lisiduna (Leusden) met de daarbij behorende akkergronden, hoeven, huizen en gebouwen, onvrijen, bossen, velden, weide-en hooilanden en waterlopen. Van deze periode is archeologisch heel weinig bekend in Leusden en directe omgeving. Slechts enkele scherven zijn gevonden en daarom is de conclusie gerechtvaardigd dat er slechts verspreide bewoning zal zijn geweest. Karolingisch bewoning is overtuigend aangetoond ten noorden van Amersfoort, te Hoogland bij de afgebroken boerderij de Oude Hof.

Vóór de Karolingische periode was er ook bewoning in deze omgeving. Bij archeologisch onderzoek onder de huidige A28, dichtbij de middeleeuwse kerk van Oud-Leusden (circa 2 km ten westen van het onderzoeksgebied) heeft de ROB sporen uit de Merovingische periode (grafveld), uit de laat-Romeinse tijd (wachttorens) en uit de prehistorische periode aangetroffen. Zoals de ARCHISmeldingen in de directe omgeving van het plangebied tonen, is ook op een akker vlak ten zuiden van Heiligenberg neolithisch of mesolithisch vuursteen gevonden.

Ontginningen op grotere schaal lijken in dit gebied te beginnen in de 11^e eeuw. Bij Oud-Leusden zijn uit die periode boerderijen teruggevonden; in Amersfoort vestigen zich in die tijd de eerste boeren.

Rond het jaar 1000 ontstaat er op de Hohorst of Heiligenberg een klooster. Bisschop Ansfridus vormt daar dan met enkele monniken een kloostergemeenschap. Tijdgenoot Alpertus van Metz geeft een beschrijving in zijn *'De diversitate temporum'* van de Hohorst: het is een dichtbegroeide heuvel met aan één zijde een modderige rivier en aan de andere zijde een moerasachtige wildernis. De rivier is de Heiligenberger beek, die ook wel Lunterse beek wordt genoemd en vroeger, in ieder geval in de tijd van Alpertus van Metz, ook de Eem werd genoemd. Het moeras zal zich richting Hamersveld en Leusderbroek hebben uitgestrekt, dus de richting van het plangebied. De monniken waren mogelijk de eerste bewoners van deze 'berg'.

In een oorkonde van 1028 bevestigt de bisschop van Utrecht het klooster op de Hohorst in zijn bezittingen: dit zijn onder andere de kerk van Leusden en tienden van akkerland te Amersfoort. Deze goederen waren kennelijk al bij de stichting aan het klooster geschonken. In 1050 verhuizen de monniken naar Utrecht en zetten hun klooster daar als Sint-Paulusabdij voort. Bij die schenking van de kerk van Leusden, de oudste van heel oost-Utrecht, behoorde eveneens de parochie van Leusden. Ook de directe omgeving behoorde tot het bezit van de Hohorst. De villa Lisiduna, het domein Leusden, was een voornaam bezit. Leusden was een belangrijke plaats in de wijde omgeving en heeft haar bloei waarschijnlijk te danken aan de ijzerindustrie en ijzerhandel.

In de 12^e eeuw raakte de ijzerindustrie echter in verval. Een van de oorzaken kan de met de ijzerindustrie gepaard gaande ontbossing zijn, die verzanding van de hoger gelegen gebieden tot gevolg had. Het oorspronkelijke Leusden (bij Oud-Leusden) wordt voor een groot deel verlaten en de boeren trekken naar lager gelegen gebieden: bijvoorbeeld aan de Leusderweg (ter hoogte van Nimmerdor), waar een 13^e en 14^e-eeuwse nederzetting is opgegraven, en naar

Hamersveld en Leusderbroek, waarvan de ontginning waarschijnlijk ook pas in de 12^e of 13^e eeuw begint.

Nadat het klooster naar Utrecht was verhuisd, bleef op de Hohorst een hof gevestigd (waar de goederen, de opbrengsten van het land, verzameld werden) met een kapel. Het geheel stond onder leiding van een proost. Van deze kapel (waarschijnlijk niet dezelfde als die uit de tijd van Ansfridus) is een tegelvloer teruggevonden. Deze is begin twintigste eeuw opgegraven door de toenmalige bewoner van de buitenplaats 'Den Heiligenberg' F.A.Vening Meinesz. (Een deel van) het materiaal bevindt zich in depot van museum Flehite: de tegels en de vondsten dateren van begin 14^e eeuw. De buitenplaats dateert waarschijnlijk van de 17^e eeuw, is afgebroken in de 19^e eeuw en een nieuw landhuis verrijst, in die periode wordt ook het zgn. Zwanenwater gegraven. De tuin is ontworpen door J.D. Zocher in Engelse landschapsstijl.

Het plangebied valt grotendeels binnen het ontginningsgebied Hamersveld. Van deze ontginningen zijn geen geschreven bronnen bewaard gebleven. De Hamersveldseweg (die buiten het plangebied ligt) vormde de ontginningsas. In het gebied Hamersveld bevinden zich een aantal van oorsprong middeleeuwse boerderijen, in het plangebied zelf niet. Tapstede de Mossel ligt net ten noorden van het gebied. Verduin stelt in zijn 'Boerderijen in Leusden' (1999) dat het strakke patroon van de ontginningen past in die van de copen van de 12^e eeuw. (Bij 'copen' zijn twee ontginners betrokken: de eigenaar van de grond, in dit geval de Paulusabdij of bisschop van Utrecht, en de 'copers'.) De topografische kaart van 1890 toont een gebouw aan de oostkant van het plangebied. Op de kadastrale kaart van 1832 is op dezelfde plaats ook een gebouw aangegeven. (Deze kaart is afgebeeld in Verduin 1999, p.23 en 55.) De knik in de verkaveling (in de Grift) die op de kaart van 1890 is waar te nemen, is op de kaart van 1832 niet te zien.

Het grondgebruik in 1832 is voor het merendeel bouwland en grasland, behalve het noordelijk gedeelte van het gebied, waar bospercelen zijn aangegeven. Nog steeds is een deel van het gebied in gebruik als grasland, maar het westelijk gedeelte van het plangebied is in de jaren vijftig volgebouwd met kassen.

afbeelding 6, detail topografische kaart van 1890

6. conclusie & verwachtingen

Uit het bureauonderzoek volgen deze verwachtingen:

Gezien de vondsten in de directe omgeving kunnen zich in het onderzoeksgebied sporen uit de Steentijden (Neolithicum en Mesolithicum) bevinden. Op soortgelijke gronden, namelijk dekzandruggen met beekbedgronden, komen even ten noorden van het plangebied naast mesolithische sporen ook sporen, huisplattegronden en voorraadschuren, uit de IJzertijd voor.

Vanaf de 11de eeuw wordt dit gebied waarschijnlijk ontgonnen, dus uit deze periode en latere kunnen zich sporen of resten voordoen. Uit historische bronnen is uit deze periode niets bekend over ontginning of bewoning.

Gezien het huidige gebruik van het terrein is de verstoring van het bodemarchief naar verwachting gering; de conserveringsgraad van de aanwezige archeologische sporen mag redelijk tot hoog ingeschat worden. Zelfs als de bovenste laag door bebouwing of afgraving verstoord is, kunnen (de diepere) sporen uit het Mesolithicum en de IJzertijd (of andere oude perioden) nog aanwezig zijn.

Aangezien het plan nog niet gedetailleerd genoeg is uitgewerkt, kunnen nadere uitspraken nog niet worden gedaan.

7. advies

Om daadwerkelijk archeologische waarden van het plangebied te kunnen bepalen en om daar ook het karakter, de omvang, datering, gaafheid en kwaliteit van vast te stellen, dient een inventariserend veldonderzoek te worden uitgevoerd.

Indien preciezere informatie over de invulling van het plangebied beschikbaar komt, dan kunnen specifiekere uitspraken over te verwachten archeologische waarden worden gedaan.

Een goed gefundeerd oordeel over bovengenoemde zaken kan worden verkregen door een onderzoek door middel van proefsleuven. Waar en hoeveel proefsleuven er moeten komen, is ook afhankelijk van de preciezere invulling van het plan.

literatuur

Bakker, H. de, en J. Schelling, 1989. *Systeem voor bodemclassificatie voor Nederland: de hogere niveaus*. Staring Centrum / Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie, Wageningen.

Broer, C.J.C., 2000. *De oudste geschiedenis van de kloostergemeenschap op de Hohorst bij Amersfoort, sinds 1050 de Sint-Paulus abdij in Utrecht (...)*. Utrecht.

Brombacher, A.A., en W. Hoogendoorn, 2000. *Aardkundige waarden in de provincie Utrecht*. Provincie Utrecht, Utrecht.

College voor Archeologische Kwaliteit, 2001. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 2.0*. Amsterdam.

Dekker, C., 2000. *Een zeer oud en voornaam college, Geschiedenis van de malen op het Hoogland buiten Amersfoort*. Bekking, Amersfoort.

Gans, W. de, 2002. "De Heiligenberg". In: *De Kroniek, nieuwsbrief voor Historisch Amersfoort*, 4^e jaargang, nummer 4.

Halbertsma, H. 1959. *Zeven eeuwen Amersfoort*. Amersfoort.

Hovy, J. 1986. Amersfoort in prent. Derde druk., Zaltbommel.

ROB, 1998. *Handboek ROB-specificaties*. Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

ROB, 2001. *Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) 2° generatie. Globale Archeologische Kaart van het continentale Plat. Archeologische Monumentenkaart*. Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort (cd-rom).

Stiboka, 1966. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50 000. Blad 26 West Harderwijk, blad 32 West Amersfoort*. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Stiboka/RGD, 1977. *Geomorfologische kaart van Nederland schaal 1:50 000*. Stichting voor Bodemkartering/Rijks Geologische Dienst, Wageningen/Haarlem.

Verduin, J. 1999. *Boerderijen in Leusden, ontstaansgeschiedenis in de middeleeuwen*, Woudenberg.

gebruikte afkortingen

ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
CAA	Centraal Archeologisch Archief
CMA	Centraal Monumenten Archief
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden

archeologische perioden

Steentijd	- 300.000 - 2000 v. Chr.
- Paleolithicum (Oude steentijd)	- 300.000 - 8800 v. Chr.
- Mesolithicum (Midden Steentijd)	- 8800 - 4900 v. Chr.
- Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	- 4900 - 2000 v. Chr.
Bronstijd	- 2000 - 800 v. Chr.
IJzertijd	- 800 - 12 v. Chr.
Romeinse Tijd	- 12 v. Chr. - 450 na Chr.
Middeleeuwen	- 450 - 1500 na Chr.
- Vroege Middeleeuwen	- 450 - 1050 na Chr.
- Merovingische tijd	- 525 - 725 na Chr.
- Karolingische tijd	- 725 - 900 na Chr.
- Late Middeleeuwen	- 1050 - 1500 na Chr.
Nieuwe Tijd (postmiddeleeuws)	- 1500 – heden